

УДК 821. 161. 2 – 92. 09+929 ГОНЧАР

ТОПОНІМ – АСОЦІАТИВНИЙ ІНДИКАТОР ЧАСОВОГО Й ПРОСТОРОВОГО ДЕЙКСИСУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО ТЕКСТУ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Галич В.М.

У публіцистиці Олесь Гончара, як і загалом у всьому літературному здобутку митця, вагоме місце посідають ономастичні мовні засоби. Особливості стилю мовлення й жанру публіцистичного твору зумовили специфіку функціонування в них власних назв, особливість їх системно-ієрархічних та динамічних асоціативно-смыслових зв'язків. Ономастичний простір публіцистики письменника складається з численних власних назв українського національного іменника й іншомовних пропріативів. Ономастика в ньому репрезентована назвами таких класів, як хремотоніми, антропоніми різних розрядів (прізвища, особові імена, прізвиська), *топоніми* (ойконіми, урбаноніми, ороніми, гідроніми, інсулоніми), міфоніми (бібліоніми), асоціоніми та ін.

Актуальність. Питання теорії й практики ономастики в публіцистиці знаходяться поки що на периферії наукової парадигми як журналістикознавства, так і ономастології. Свідченням тому може бути відсутність монографічних праць і наявність небагатьох невеликих розвідок, присвячених даній проблемі, а також недостатня увага до цих питань дослідників, учасників наукових ономастичних та журналістикознавчих конференцій.

Слід зазначити, що філологічна – як лінгвістична, так і літературознавча когнітивна теорія ономастики в українському науковому просторі вже склалася, у той же час як у журналістикознавстві вона заявила про себе лише в останні роки. Очевидно, інтерес науковців у цій галузі стимулювало активне проникнення особливостей постмодерної літератури з її абсурдизацією дійсності, алогізмом мислення, складним центоном до журналістського тексту, а разом з цим і зростання дейктичної функції власної назви. У сьогоденному журналістському контексті за нових парадигмальних умов зростає актуальність когнітивної проблематики оніма. Розуміння його в тексті, зокрема публіцистичному, справа далеко не проста, бо вона базується на теоретичних засадах ономастики, знаннях традицій українського національного іменника, інтра- та інтерлінгвальних особливостях власних імен, глибокому усвідомленні їх джерел образності й експресії в розмовному мовленні, фольклорі, художній літературі. Успіх дослідника публіцистичної ономастики також залежить від його розуміння специфіки семантики пропріатива й апелятива, функцій власної й загальної назв в реального життя та естетизованій формі його вияву в художній літературі та публіцистиці. Крім того, ефективність публіцистичного тексту багато в чому проявляється в кваліфікованому кодуванні змісту оніма та його декодуванні, ерудиції автора й ономастичної культури реципієнта.

Постановка проблеми. *Топоніми* (ойконіми, урбаноніми, гідроніми, ороніми), як і антропоніми, – це документальні факти в публіцистиці Олесь Гончара, “дискретні шматочки дійсності” [4, с. 69]. Пропущені через свідомість і сферу чуття письменника, вони передають часопросторовий зріз відтворених подій, несуть у собі відбиток

ТОПОНІМ – АСОЦІАТИВНИЙ ІНДИКАТОР ЧАСОВОГО Й ПРОСТОРОВОГО ДЕЙКСИСУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО ТЕСТУ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

складної діалектики об'єктивного й суб'єктивного в мисленні автора, баченні й оцінці ним змальованих суспільних явищ.

У щоденникових записах воєнних літ численні топоніми України: ойконіми – Бородаївка, Матронівка, Калинівка, Семенівка, Соколівка, Степанівка, Зелені Кошари, Шкарбінка, Малий Козачий Яр, Катеринівка; урбаноніми – Харків, Кобеляки, Полтава, Кременчуг, Кіровоград, Первомайськ; гідроніми – Дніпро, Ворскла, Інгул, Дінець. Буг – з документальною достовірністю передають рух наступаючої армії, у складі якої перебував Олесь Гончар. Вони важливі в змалюванні картин горя й страждань, які приніс німецький фашизм на українську землю. У публіцистиці письменника можна знайти багато прикладів того, як оніми *Україна*, *Дніпро*, семантизуючись, стають уособленням рідної землі, держави, символом таланту й непокірного духу українського народу.

У статті “Час для єдності”, в основі якої лежить виступ письменника на I конгресі Міжнародної асоціації українців 27 серпня 1990 року, десемантизований у реальній ономастиці топонім *Чорнобиль*, переосмислюючись, набирає значення ‘*духовний Чорнобиль*’, ‘*духовна деформація суспільства*’: “Чорнобилеві польському, ядерному передував Чорнобиль руйнування культури, Чорнобиль репресій, терорів, масових депортацій, якими диктатура розтерзувала Україну впродовж десятиріч. Трагедія визривала вже там, де підкладались динаміти під наші тисячолітні храми..., де хвиля за хвилею винищувалася національна інтелігенція, розтоптувалася наука й народна мораль” [2, с. 84].

Топонім (урбанонім) *Чорнобиль*, космонім і біблїонім *звізда Полин* та асоціонім *Мати-природа*, набравши в публіцистиці Олесь Гончара відповідно таких значень, як ‘екологічна катастрофа’, ‘караючий меч розгніваної природи’, ‘природне середовище’, стають контекстуальними синонімами, вагомими в реалізації провідного екологічного мотиву.

Назва комети “звізда Полин” через вагомість у розкритті проблематики виступу Олесь Гончара на Всесоюзній творчій конференції в Ленінграді 1 жовтня 1987 року навіть була винесена до заголовка твору “То звідки ж явилась, “звізда Полин”?”, який у тексті знаходить таку аргументацію: “Серед письменників України не перший день визріває думка скликати Міжнародний Чорнобильський форум... Зібратись, щоб разом подумати, звідки вона явилась ця “звізда Полин”, з ночей біблейських чи вже з ночей прийдущих?” [2, с. 55].

Під пером Гончара-публіциста топонім *Мангшлак* набирає символічного значення, важливого в розкритті мотиву “митець і влада”. Він наділений такими асоціаціями: ‘місце заслання Шевченка’, ‘Нью-Йорк’, куди, руйнуючи творчі плани Олесь Гончара й не зважаючи на погане здоров'я, направляють його для участі в сесії ООН (“А мій Мангшлак – Нью-Йорк...” [3, с. 153]); ‘міра покарання’ (“Григор Тютюнник: Вас не посилають, Вас – відсилають... Бо осінь, збори, перевибори... І навіть він тут зараз, цей блукаючий ідеал?” [3, с. 158]); ‘цькування письменника’ (“Почуваю й на собі це щоденне цькування – послідовне, методичне... Думає, після ООН припиниться. Не припиняється. Що вони хочуть від мене? Але мусиш витримати й цей Мангшлак” [3, с. 175]).

У публіцистичному тексті категорія числа топоніма, як і оніма будь-якого іншого класу, стає колоритним стилістичним засобом у формуванні стислого й змістовно вагшого художнього вислову. Топоніми, ужиті у формі множини – *Бухенвальди* й *Освенціми* та *Соловки* й *Магадани*, – у публіцистиці Олесь Гончара сприймаються як контекстуальні синоніми, об'єднані узуальною конотативною семою ‘концтабір’, які,

проте, у контекстах виступу “Думаймо про велике” та інтерв’ю “Єдність – понад усе!” набирають дещо відмінних оказіональних конотем – відповідно ‘лихоліття війни’, ‘жертви війни’ та ‘репресії’, ‘табори для політв’язнів’: “Війна, фронти, *Бухенвальди* та *Освенціми* забрали в нас багато високообдарованих людей, серед яких були, напевне ж, таланти великі” [2, с. 22]; “Українському письменнику завжди жилося нелегко – згадаймо, крім Шевченка й Франка, ще й Павла Грабовського, Архипа Тесленка... я вже не кажу про тих, кого пізніше забрали в нас *Соловки* та *Магадани*... Та все ж і в умовах вкрай несправедливих, в умовах нестерпних наші попередники – і за царату, і після – з гідністю звершували свій, такий необхідний для нації труд” [2, с. 372].

Оронім *Голгофа* в мовленнєвих контекстах публіцистичних творів Олеся Гончара розширив свою конотативну наповненість. При цьому свою значущість розвиває лексико-семантична трансонімізація: Голгофа¹ (оронім: ‘гора’) > Голгофа² (біблійонім: ‘місце страти Ісуса Христа’, ‘місце мук Сина Божого’) > Голгофа³ (поетонім – оказіональний онім: ‘безстрашність великих захисників людства’, ‘тюрми та каземати тиранів’ [2, с. 364] та ‘Чорнобиль’, ‘українська Голгофа’ [2, с. 382]).

Для Олеся Гончара топоніми – це носії історичної пам’яті, виразники духовності народу, спадкосмності його культурних традицій і поколінь. Саме тому він гостро засуджує поширене в радянську добу перейменування сіл і міст, заміну історичних назв новотворами-близнюками: “Плюндрується навіть топоніміка. Вже нема *Переволошиної* – Світлогорськ. Нема *Табурища* – Світловодськ... А райони: колись писали так, як вимовляє народ: *Козельщанський, Сахнощанський*... Тепер тільки *Козельщинський* (бо *Козельщина*, мовляв). А тут, певне, діє інший закон” [3, с. 52].

У публіцистиці Олеся Гончара біографічні ойконіми *Суха* і *Сухі* як контекстуальні антоніми залучаються до інтерпретації досить болючої для нього проблеми – неперспективності українського села. Так, *Суха* – назва села, у якому виріс письменник, стала уособленням долі України, її духовності (“Для мене моє полтавське село, то як образ України – України в мініатюрі” [1]). Цей же ойконім, ужитий у формі множини, набрав узагальненого значення ‘неперспективні села’, ‘неперспективна українська культура’.

Контекстуальними антонімами виступають метафоризовані топоніми *Рим* та *Еллада*. Ужиті в одному мікроконтексті, вони служать утворенню стилістичної фігури антитези: “Не збираюсь витратити себе на війну з вашим чиновницьким *Римом*. Кажу собі: пам’ятай – ти володар лише маленької поетичної *Еллади*” [3, с. 120].

Ойконіми *Яворівщина* і *Трудолюбівка* в контексті нарису “Гоголівськими шляхами”, відновлюючи семантику етимонів (“явір”, “любити труд”), формують лірико-романтичне забарвлення оповіді: “Сьогоднішні господарі розповідають, що пасік раніше було тут багато, з давніх-давен бджільництво було в цих краях поширене, а ось щодо хутора Рудого Панька, то... Розмова серед наших тутешніх друзів набирає серйозного, цілком дослідницького тону:

– Могла то бути *Яворівщина*...

– А могла буги й оця *Трудолюбівка*, адже вона теж виросла з колишнього хутора...”

[2, с. 124].

Інсулонім *острів Орлів* у публіцистиці Олеся Гончара інтерпретує екологічний мотив і разом з тим виявляє ставлення Олеся Гончара до топоніма як до знака історії, назви, наділеної символічним смислом. У цьому виявляється специфіка мислення художника слова та громадянська позиція автора, який боляче сприймав факти споживацького ставлення до природи: “Чорноморський заповідник. Зникли орли.

ТОПОНІМ – АСОЦІАТИВНИЙ ІНДИКАТОР ЧАСОВОГО Й ПРОСТОРОВОГО ДЕЙКСИСУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО ТЕТСТУ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Не більше десяти орлів зараз на Україні. Тільки назва острова зосталась: *острів Орлів...*” [3, с. 340].

Таким чином, топоніми в тексті публіцистичного твору поряд з номінативною виконують ще й соціально-дейктичну функцію, яка стає головною в метафоризованих онімах цього класу. За твердженням Ю. Апресяна, дейктична лексика егоцентрична [цит. за: 5, с. 78]. Автор публіцистичного твору, будуючи семантичний простір топоніма, є “тим орієнтиром, щодо якого в акті номінації ведеться відлік часу та простору” [цит. за: 5, с. 78]. Крім того, присутність фігури мовця в емоційній оцінці соціальних явищ, переданих топонімами, утворює ядро глумачення реципієнтом трьох просторових і часових зрізів дискурсу публіцистичного твору – “там”, “тут” і “зараз”. При цьому авторська дейктична проекція – “дейксис наративу” – прагне до злиття з “дейксисом діалогу” [цит. за: 5, с. 79], безпосередньої ситуації спілкування з читачем. “Принцип “дейктичної одночасності”, за яким часова точка відліку “зараз” є однаковою для обох комунікантів” [цит. за: 5, с. 79] (автора публіцистичного твору і його реципієнта) у момент сприйняття твору, скорельовує просторовий і часовий дейксис, носієм якого є топонім.

Висновки. Переборення семантичної спустошеності топоніма стає естетично значимим у різножанрових публіцистичних творах Олесь Гончара. Він є водночас носієм факту і яскравої художньої деталі, вагової в реалізації проблематики твору. Найактивніша його позиція в структурі змісту твору – заголовок (“Від Сосниці – до планети”, “Тоголь і Україна”, “Тагор приходить на Україну”), судження-теза, аргумент-доведення. Аплікації контекстуальних сем власних назв дають уявлення про конотативний словник публіцистичної ономастики Олесь Гончара, указують на те, що це один із найважливіших семантичних способів організації операцій розуміння реципієнтом твору.

Список літератури

1. Гончар Олесь. З родничків душі // Сільські вісті. – 1996, 29 лют.
2. Гончар Олесь. Чим живемо: На шляхах до українського Відродження. – К.: Укр. письменник, 1993. – 400 с.
3. Гончар Олесь. Щоденники: У 3 т. / Упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу та передм. В. Д. Гончар. – К.: Веселка, 2003. – Т.2 (1968-1983). – 607 с.
4. Мастерство журналіста / Под ред. В. М. Горохова и В. Д. Пельта. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1977. – 263 с.
5. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. Енциклопедичний словник. – К.: АртЕк, 1998. – 338 с.

Поступила до редакції 25.08.2005 р.